

ՀԱՅ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ԳԱՆՁԱՐԱՆԸ

ՍՍԻ Մատենադարանը շատ հին պատմություն ունի: Նրա սկիզբները, կարելի է ասել, սկիզբ են առնում V դարից: Վահան Մամիկոնյանին ուղարկած իր նամակում Ղազար Փարպեցին գանգատվում է, որ էջմիածնի միաբանությունը խլել է իր ունեցվածքը, որի հետ նաև հունարենն ձեռագրերը: «...և զիս հանին մերկ և թշնամանօր յամենայն արարելոց իմոց, զոր ի մանկութենէ արարեալ էի: Զի անգամ և զհոռոմ գրեանդ ոչ ետուն զկնի իմ»^{*}):

Անկասկած, էջմիածնում գրատուն է եղել և այդ վերջրված ձեռագրերը դրվել են միաբանության մատենադարանում:

Ուշ միջնադարում էջմիածնի մատենադարանը հարստացել է դանադան ձեռագրական ժողովածուներով: Այդ ժողովածուներից առանձնապես կարևոր են Հաղպատի, Սահահնի և Սաղմոսավանքի ժողովածուները (XII—XIII դար), որոնց մի մասը հասել է մեզ: Ուշ շրջանում միացվում է նաև Հոհանավանքի ձեռագրերի ժողովածուն (XVII դար): Վերջինս դպրատան հետ միասին Հոհանավանքից տեղափոխվում է Փլիպոս կաթողիկոսի պատվերով^{**}). «Եվ զդպրատունն, որ ի Յոհաննավանք հաստատեցին, սա (Փլիպոս կաթողիկոսը (1633—1654 թ. թ.)) ևս կարի հաստատեաց... և յետ ամաց ինչ փոխեաց ի Յոհաննավանքի և երբ ի սուրբ էջմիածին...»:

Մինչև Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսը (1763—1780 թ. թ.) մատենադարանը, ըստ տեղեկությունների, ավելի շուտ նման է ե-

ղել պահեստի, քան իրապես մատենադարանի: Սիմեոն կաթողիկոսը առաջինն էր, որ մատենադարանը դրեց իր կողման բարձրության վրա: Այդ առանձնապես վերաբերում է արխիվային բաժնին, որի սկիզբը, կարելի է ասել, դրել է Սիմեոն Երևանցին: Ի միջի այլոց, այդ ժամանակվանից է, որ էջմիածնի գրատան ձեռագրերը կորստից ազատելու համար, սկսում են կնքվել: Մեր Մատենադարանում այժմ բավական թվով ձեռագրեր կան XVIII դարի էջմիածնի գրատան կնիքներով:

Ջեմա Մորերի 1810—16 թ. թ. ուղեգրություններից երևում է, որ նրա էջմիածին այցելած ժամանակ Մատենադարանը տեղավորված է եղել մի մոլթ սենյակում, ձեռագրերը ծածկված են եղել փոշով և ցուցակ չեն ունեցել: Իր ուղեգրությունների մեջ Ջեմա Մորերը նկարագրելով Մատենադարանի անմխիթար վիճակը, ցինիկորեն նկատում է, որ լավ կլիներ այդ ձեռագրերն օգտագործվելն բաղնիքների ջուրը տաքացնելու համար, քան պահպանելն այդ վիճակում^{***}):

Մատենադարանում զգալի բարեփոխություն է կատարվում Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանին կցվելուց հետո: 1828 թվին Ներսես Աշտարակեցու հրամանով Ղրիմից էջմիածին է տեղափոխվում Մանվել վարդապետ Գյումուշխանեցին, որին հանձնարարվում է երկու այլ վարդապետների հետ միասին կարգի բերել Մատենադարանը^{****}):

Մեզ հասած տեղեկություններից երևում է, որ էջմիածնի Մատենադարանի ձեռագրերի ժողովածուն XIX դարի առաջին քառորդում շատ փոքր է եղել—ընդամենը 307 ձեռագիր, որոնց մասին կցկտուր տեղեկու-

^{*}) Ղազար Փարպեցի, Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, Տփլիս 1904 թ., էջ 196:

^{**}) Առաքել Դարիժեցի, Պատմութիւն, Վաղ-պատ 1896 թ., էջ 325:

^{***}) Ուղեգրություններ, III հատոր:

^{****}) Ա. Երեցյան, Ամեն. Հայոց Կաթ., մասն Բ, էջ 124:

թյուն պահվել է Շոպենի աշխատության մեջ*):

1837 թվին Հովհ. վարդապետ Շահխաթունյանը Սինոդի հրամանով կազմում է ձեռագրերի առաջին ցուցակը, որը հրատարակում է ակադեմիկոս Բրոսեն ուսերեն և ֆրանսերեն լեզուներով 1840 թվին: Այդ ցուցակը պարունակում է 484 ձեռագիր**):

Էջմիածնի Մատենադարանն այդ ժամանակ ևս սակայն շարունակում է նմանվել պահեստի: Թաղիադյանը, որը 1847 թվին այցելել էր Էջմիածին, հետևյալն է գրում. «Գրապետ է, որ ունի զբանալի գրատան աթոռոյն, ուր յամին մի անգամ հազիւ մը-

1850 թվին Էջմիածնի Մատենադարանը դեռ այնքան անմխիթար միճակում էր գրտնրվում, որ Ալեքսանդր Բ կայսրը (դեռ թագաժառանգ) Էջմիածին այցելելով դիտողություն է անում ձեռագրերն անխնամ պահելու առթիվ և հանձնարարում է կազմել նրանց ցուցակը:

1860 թվին Դանիել վարդապետ Շահխաթարյանը կազմում է ձեռագրերի ցուցակը, որը և հրատարակվում է Հ. Կարինյանի կողմից 1863 թվին***): Ձեռագրերի այդ ցուցակն ընդգրկում է 2340 ձեռագիր: Հետագայում ձեռագրերի ժողովածուն հարյուր տանում է նոր ձեռագրերով, նվիրված մի

Սառահեի վանքը

Մեր ձեռագրերի ժողովման կենտրոններից մեկը

տանէր, և այն՝ մանաւանդ վասն ցուցանելու զայն հրեւի անցաւորաց»***):

1857 թվին Հաքատհուզենը երբ Էջմիածին այցելելով ցանկանում է տեսնել Մատենադարանը, նրան այդ չի հաջողվում, որովհետև Մատենադարանի բանալին կորսրված է լինում և փնտրում ու չեն գտնում, որ բաց անեն:

*) И Шопен. Исторический памятник состояния арм. области в эпоху ее присоединения к Российской империи, СПб 1852, стр. 915.

**) Каталог книгм Эчмиадзинской библиотеки сост. М. Броссе, СПб 1840.

***)) Ճանապարհորդութիւն Մեսրոպայ Թաղիադեանց, Կալկութա, 1847 թ., էջ 110:

րանի բարեգործ անձանց կողմից (Ք. Պատկանյանի, Ա. Հովհաննիսյանի և այլոց ժողովածուները): Ի դեպ այդ ուղղությամբ մեծ աշխատանք է կատարում Կ. Նզյանը:

1915 թվին, առաջին համաշխարհային պատերազմի ժանր օրերին, Էջմիածնի Մատենադարանի ձեռագրերը Սինոդի հատուկ կարգադրությամբ տեղափոխվում են Մոսկվա՝ վտանգից ազատելու համար. հետագայում ձեռագրերը Մոսկվայից ետ են բերվում սովետական իշխանության կողմից:

****) Մայր ցուցակ ձեռագիր մատենից զրադարանի սրբոյ Աթոռոյ Էջմիածնի, 1863 թ., Թիֆլիզ:

1917 թվին, Տաճկահայաստանի ողբերգության ծանր շրջանում, կոտորածից ազատված գաղթականների և առանձին էթնոպոլիտիկական միջոցով Տաճկահայաստանից բերվում և էջմիածին են հանձնվում 1526 ձեռագրեր, որոնք միացվում են Մատենադարանի ժողովածուին:

Մատենադարանի վիճակը արմատականապես փոխվում և իսկապես գիտական գրադարանի է վերածվում սովետական իշխանության օրոք: 1920 թվի դեկտ. 17-ի դեկրետով նա պետականացվում է, իսկ 1921 թվի փետր. 6-ի դեկրետով Մատենադարանի բազայի վրա հիմնվում է կուլտուր-

տությունը՝ զբաղվող մասնագետների աշխատանքը հեշտացնելու համար և դ) ուսումնասիրել հայկական ձեռագրերը ու նրանց պարունակած կարևոր բովանդակությունները գիտության սեփականություն դարձնել:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ձեռագրերի ժողովածուի հարստացումը սովետական շրջանում կատարվել է մի քանի ճանապարհով. ա) նախ՝ բերվել ու միացվել են առանձին փոքրիկ ձեռագրական ժողովածուները (նախկին կաղարյան ճեմարանի ժողովածուն Մոսկվայից, Ներսիսյան դպրոցի ժո-

Հաղպատի վանքը

Մեր ձեռագրերի ժողովման կենտրոններից մեկը

պատմական ինստիտուտ:

Այդ օրվանից ՀՍՍՌ Մատենադարանի ղեկավարությունը՝ աշխատանքի գլուխ անցնելով, իր ուշադրությունը կենտրոնացնում է չորս գլխավոր հիմնական խնդիրների վրա. — ա) հարստացնել Մատենադարանի ձեռագրերի ժողովածուն, բ) ապահովել ձեռագրերի պահպանումը՝ դնելով այն գիտական հողի վրա, գ) կազմել ձեռագրերի և վավերագրերի համար հեղինակային, թեմատիկ և այլ բիրլիդգրաֆիաներ՝ հայագի-

դովածուն Թիֆլիսից, Սևանի, Տաթևի և այլ վանքերի ժողովածուները). բ) պետությունը Մատենադարանին ամեն տարի որոշ գումար է տրամադրում, որով հնարավոր է լինում գնել մասնավոր մարդկանց վաճառած ձեռագրերը և դ) նվերների ճանապարհով:

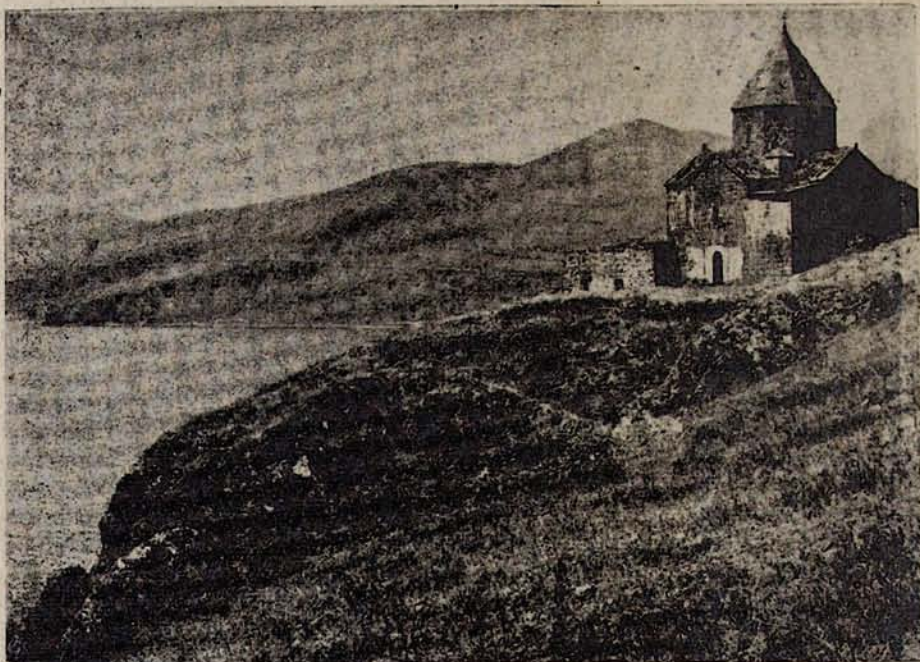
ՀՍՍՌ Մատենադարանն իր ծաղկման շրջանն է թեկնոթել 1938 թվից սկսած: Նրա նկատմամբ հատուկ հոգատարություն է ցուցաբերվում Սովետական Հայաստանի

կառավարության կողմից, որի հետևանքով Մատենադարանը վերածվել է հայագիտական աշխատանքների ուսումնասիրության կարևորագույն օջախի:

ՀՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագրերի ժողովածուն իր պարունակած ձեռագրերի հրությունամբ և բովանդակությամբ աշխարհի ամենախոշոր ձեռագրատներից մեկն է: Նա պարունակում է ավելի քան 10.000 հայերեն ձեռագիր, չհաշված պատահականները և արաբական, վրացական, եթովպական, ասորական և այլ լեզուներով գրված ձեռա-

բեր դիտությունների վերաբերող նյութեր: Կարելի է ասել, չլա գիտության մի բնագավառ, որն իր պատմության համար չկարողանա հարուստ նյութեր գտնել ՀՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագրերում: Նախասովետական հայագետների շրջանում իշխող կարծիքն այն էր, որ հայ մատենագրությունը հարուստ է միայն կրոնական և պատմական բովանդակություն ունեցող նյութերով, մասամբ՝ տաղերով: ՀՍՍՌ Մատենադարանի նյութերի հիման վրա, տարբեր մասնագիտությունների գծով տարվող ուսումնասիրություններն այժմ համոզեցուցիչ ձևով ցույց են տալիս, որ հայ մատենա-

Սևանի վանքը

Մեր ձեռագրերի ժողովման կենտրոններից մեկը

գրերը և պատահականները: ՀՍՍՌ Մատենադարանից հետո, հայկական ձեռագրերի ժողովածուներից իրենց խոշորությամբ աչքի են ընկնում Վենետիկի Մխիթարյանների ձեռագրերի ժողովածուն, Երուսաղեմի հայոց պատրիարքարանի Մատենադարանը, Վիեննայի, Նոր Զուղայի, Փարիզի ազգային գրադարանի և այլ գրադարանների ձեռագրերի ժողովածուները:

ՀՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագրերի ժողովածուն պարունակում է բազմազան նյութեր: Նրանց մի մասը կրոնական-կանոնական տեքստեր են, իսկ մյուս մասը՝ տար-

բրությունը հարուստ նյութեր է պարունակում նաև մաթեմատիկայի, տոմարի, ալքիմիայի, աշխարհագրության, փիլիսոփայության, բժշկության և բազմաթիվ այլ գիտությունների պատմության համար: Պարզվում է, որ հայ ստեղծագործ միտքը քիչ աշխատանք չի կատարել հարստացնելու համաշխարհային գիտությունն իր բազմազան ճյուղերի մեջ: Ռուս աչքի ընկնող գիտական Վ. Բրյուսովը ծանոթանալով հայ մատենագրության հետ, այդ առթիվ հետևյալն է գրում. «Հայոց պատմությունը ուշագրության արժանի է այնքան, որքան

ամենանշանավոր ժողովուրդների պատմությունը, որոնք իրենց ինքնությունը ներդրում են կատարել մարդկության կուլտուրայի մեջ, առանց բացառելու եգիպտացիներին, հելլեններին, հռոմայեցիներին և ժամանակակից Եվրոպայի ժողովուրդներին*):

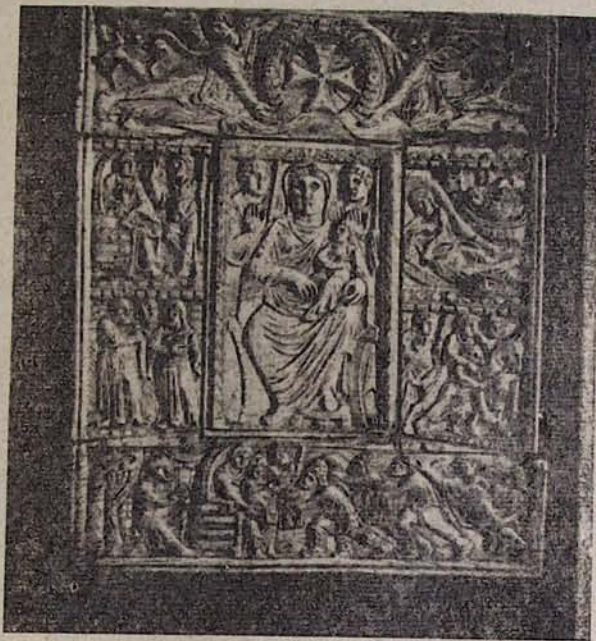
ՀՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագրերի ժողովածուն, ամենից առաջ, արժեքավոր է իր հնագույն ունիկոմներով: ՀՍՍՌ Մատենադարանի սեփականություն են հանդիսանում Էրկու հնագույն պատմություններ, որոնք ըստ մեր պալիոգրաֆիկ ուսումնասիրության, V—VI դարի հնություն ունեն (տե՛ս Պետական համալսարանում մեր կարգացած դասախոսությունների դասընթացը՝ հրատարակված «Համառոտ ուրվագիծ հայկական պալիոգրաֆիայի» խորագրով): Համալսարանին նշանակությամբ ունիկոմներ են նաև Լազարյան ձեռնարանի նշանավոր ավետարանը 887 թվ. ընդօրինակությամբ, փղոսկրյա ավետարանը 998 թվ. ընդօրինակությամբ, մեզ հասած հայերեն հնագույն թղթյա ձեռագիրը 971 թվ. ընդօրինակությամբ և ուրիշները:

ՀՍՍՌ Մատենադարանի սեփականություն են հանդիսանում մեր միշտ բազմազանների հնագույն և լավագույն ընդօրինակությունները.— Եզնիկ Կողբացու (մեզ հասած աշխարհում միակ օրինակը), Մովսես Խորենացու, Եղիշեի (նշանավոր Անձնացյաց օրինակը), Շիրակացու, Ղևոնդի, Սամվել Անեցու (իր աշակերտի ձեռքով գրած), Օրբելյանի և այլոց բնագրերը և ընդօրինակությունները: Կարելի է ասել, որ մեզ հասած հայ մատենագրության հնագույն և լավագույն մատենագիրների գործերի մոտավորապես կեսից ավելին գտնվում է ՀՍՍՌ Մատենադարանում: Ի դեպ, պիտի ասել, որ հայոց պատմության համար անշափ արժեքավոր են մեր գրիչների հիշատակարանները, որ ունի Մատենադարանի ձեռագրերի մեծ մասը: Այդ հիշատակարանների մշակումը և հրատարակումը հայագիտության առաջնահերթ խնդիրներից մեկն է:

ՀՍՍՌ Մատենադարանի ժողովածուները հարուստ նյութեր են պարունակում նաև մեր

տաղերգուներից: Մատենադարանի ձեռագրերում կարելի է գտնել Նարեկացու, Լամբրոնացու, Ֆրիկի, Հովհաննես Երզնկացու, Քուչակի, Նաղաշ Հովնաթանի և ավելի քան այլ երեք հարյուր տաղերգուների գործերը:

ՀՍՍՌ Մատենադարանում են գտնվում սակայն ոչ միայն հայ մատենագրության, այլև մեր հարևան ժողովուրդների մատենագրության համար մեծ արժեք ունեցող երկեր: Դրանցից կարելի է մատնացույց անել «Քարթլիս Ցխովրեբայի» հայերեն թարգմանությունը (Սարգիս գրչի XIII դ.)՝ եղբայրական վրաց ժողովրդի պատմության

Փղոսկրյա Ավետարանի կազմը, որն ունի V—VII դարերի հնություն, իսկ Ավետարանի ձեռագիրը 998 թվականի ընդօրինակություն է հանդիսանում:

համար, Մովսես Կաղանկատվեցու Աղվանից պատմության հնագույն ընդօրինակությունը՝ Աղբրեջանի պատմության համար (սա միակ մեզ հասած պատմությունն է աղվան ժողովրդի մասին), Խաչատուր Կաֆայեցու տարեգրությունը՝ Ղրիմի պատմության համար, Խաչատուր Զուղայեցու պատմությունը՝ պարսից պատմության համար և այլն: Թափառական հայ մարդը, որ եղել է աշխարհի բոլոր ծայրերում, գրել և մեզ է թույլել իր հիշողությունները, որոնք և արժեքավոր պատմական նյութեր են հանդիսանում:

*) В Брюсов. Летопись исторических судеб арм. народа, Москва 1918, стр. 8.

ՀՍՍՌ Մատենադարանում կան և այնպիսի հնագույն թարգմանություններ հունարենից, ասորերենից, որոնց բնագրերը չեն պահպանվել և այժմ նրանք գիտությունը հայտնի են միայն հայերեն թարգմանությունների հիման վրա (նվազագույնս Կեսարացի, Իրինիոս, Հերմես, Հովհաննես Ոսկերեւրանի, Փիլոնի որոշ աշխատություններ և այլն)։ Կան նաև փրիստոփայական բովանդակությամբ թարգմանական բազմաթիվ տեքստեր (արիստոտելյան, ստոյիկյան, նեո-պլատոնական բովանդակությամբ), ո-

կոթյունները ՀՍՍՌ Մատենադարանի սեփականությունն են հանդիսանում։

Բազմաթիվ են ՀՍՍՌ Մատենադարանում նաև մանրանկարչական արժեք ներկայացնող ձեռագրերը։ Կիլիկիայի, Բաղշի, Սյունյաց, Կաֆայի և հայկական գրչության գրեթե բոլոր օջախներում ծաղկանկարված ձեռագրեր կարելի է գտնել ՀՍՍՌ Մատենադարանում։

Պատահական չէ, որ ՀՍՍՌ Մատենադարանի այցելուների մատյանում օտարազգիների կողմից գրված հիշատակարաններում

նրանց հեղինակները հիացմունք անհայտնում իրենց տեսած ձեռագրերի և հայ ժողովրդի անցյալի հարուստ արվեստի մասին։

Ձեռագրերի բաժնից բացի, ՀՍՍՌ Մատենադարանն ունի արխիվային և տպագիր գրականության բաժիններ։ Արխիվային բաժնում պահվում են մեզ հասած հնագույն բոլոր վավերագրերը սկսած XV դարից մինչև նորագույն ժամանակները։ Այդ վավերագրերի թիվը հարյուր հազարների է հասնում։ Նրանք անչափ արժեքավոր են մեր նոր պատմության համար։

Տպագիր գրականության բաժինն իր մեջ ընդգրկում է հինգ ենթաբաժիններ — հնատիպ գրականության, մամուլի և հայկական, ռուսական ու եվրոպական գրականության. այս բաժիններում կարելի է տեսնել հայոց պատմության համար մեծ արժեք ներկայացնող գրեթե բոլոր ունիկոմները — 1512 թվի առաջին հայերեն տպված գիրքը, 1794—1796 թվին տպված առաջին հայկական ամսագիրը, «Հիւսիսափայլ»-ը և ուրիշները։

***

Ինչ կարելի է անել առաջիկայում ՀՍՍՌ Մատենադարանի ժողովածուն էլ ավելի հարստացնելու, նրա պահպանումն ավելի ապահովելու, ձեռագրերի բերելագրաֆիան ավելի կատարյալ դարձնելու և հայ մատեն-

ագրությունը գիտությանը ներկայացնելու աշխատանքներն ավելի ծավալելու ուղղությամբ։ Այս հարցը շատ կարևոր հարց է և հետաքրքրում է հայագիտությամբ զբաղվող ամեն մի քաղաքացու։

Մի քանի խոսք ասենք այդ մասին, սկսելով շենքից։

Չնայած ՀՍՍՌ Մատենադարանի ներկա շենքը շատ ժամանակ չէ որ կառուցվել է

Սահակ Պարբե և Մեսրոպ Մաշտոց

Գործ՝ արվեստի վաստ. գործիչ Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ

որոնց հունական բնագրերը չնայած պահպանվել են, բայց ուշ ընդօրինակությամբ, մինչդեռ հայկական թարգմանությունը կատարվել է V—VI դարից առաջ եղած հունարեն բնագրերի հիման վրա։ Կասկած չի կարող, որ հետագայում գիտությունը երկար պիտի զբաղվի հայերեն թարգմանություններով, իսկ այդ թարգմանությունների մեծ մասի հնագույն ընդօրինա-

ակադեմիկոս Թամանյանի նախագծով, սակայն Սովետական Հայաստանի կառավարությունը չի բավարարվում դրանով և որոշել է կառուցել Մատենադարանի նոր շենք՝ հաշվի առնելով աշխարհի բոլոր լավագույն գրադարանների պահպանման փորձը։ Եինարարությունն արդեն սկսվել է։ Այդ շենքը պիտի լինի Երևանի ամենագեղեցիկ շենքերից մեկը։ Նա կառուցվում է Ստալինի

Անանիա Շիրակացի

Գործ՝ Ն. ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆԻ

պողոտայի վերին ծայրում և իր ճակատով նայում է դեպի Արարատ։ Ազգային կուլտուրայի նկատմամբ սովետական իշխանության ցուցաբերած այս հոգատարությունն ամեն մի գովասանքից բարձր է։ Օտար բռնությունների տակ երբեմնի հեծող հայ մարդը ինչպիսի հպարտությամբ պիտի բարձրանա Մատենադարանի աստիճաններով դեպի շենքը՝ աջ ու ձախ կողմերում խոյացած տեսնելով Մաշտոցի, Մահակ Պարթևի, Խորենացու, Շիրակացու և այլ

աշքի ընկնող հայ մատենագիրների արձանները։

ՀՍՍՌ Մատենադարանի դիրեկցիան վերջին տարիներս զգալի աշխատանք է կատարել բիրելիոգրաֆիաներ կազմելու ուղղությամբ, որը շատ կարևոր է ինչպես ձեռագրերի պահպանման, այնպես և գիտական աշխատողների ուսումնասիրությունների դյուրացման տեսակետից։ Մեծ գործ է կատարվել այդ ուղղությամբ հատկապես վերջին տարիներս դիրեկտոր պրոֆ. Գ. Արովի ձեռներեց և ժրաջան աշխատանքի շնորհիվ։ Մենք այժմ Մատենադարանում շունենք ոչ մի ձեռագիր, որը չունենա սիստեմատիկ բարոյ, գրանցված չլինի մայր ցուցակում և մշակված չլինի թեմատիկ և մյուս բիրելիոգրաֆիաների համար։ Մատենադարանի առջև այժմ խնդիր է ծառացած — հրատարակել այդ ձեռագրերի լրիվ ցուցակները։ ՀՍՍՌ Մատենադարանի դիրեկցիան կազմակերպված աշխատանք է տանում կարևոր տեքստեր հրատարակելու ուղղությամբ։ Մատենադարանի ձեռագրերից վերջին տարիներս հրատարակվել են հետևյալ կարևոր աշխատությունները. — ակադեմիկոս Ս. Մախանյանցը հրատարակել է Ամիրդովլաթի «Օգուտ բժշկութեան», Սեբեոսի պատմության համեմատական տեքստերը, ակադեմիկոս Հ. Մանանդյանը հրատարակել է Թեոնի «Յաղագս ճարտասանական կրթութեանց» աշխատությունը, պրոֆ. Ե. Տեր-Մինասյանն այժմ աշխատում է Եղիշեի համեմատական տեքստի վրա։ Մեր աշխատությամբ հրատարակված են՝ Ջենոբ Գլադին և Հովհան Մամիկոնյանին վերագրվող «Պատմութիւն Տրօնոյ» համեմատական տեքստը, Ստեփանոս Օրբելյանի «Ժամանակագրութիւն»-ը, Շիրակացու «Տիեզերագիտութիւն և տօմար»-ը, Շիրակացու «Մատենագրութիւն»-ը և մանր մի քանի տեքստեր։ Մատենադարանի գիտական աշխատող Հ. Աբրահամյանի աշխատությամբ լույս է տեսել «Անանուն ժամանակագրութիւն»-ը և «Կալվածագրեր»-ի ժողովածուն։ Մատենադարանը հրատարակել է «Գիտական նյութերի ժողովածու»-ի առաջին հատորը և պատրաստել է հրատարակության երկրորդ հատորը։ Սակայն այս ամենը դեռ քիչ է։ Մատենադարանի դիրեկցիան նպատակ ունի սիստեմատիկ աշխատանք կատարել տեքստեր ուսումնասիրելու և հրատարակելու ուղղությամբ։ Պիտի ի նկատի ունենալ, որ Մատենադարանի նյութերի հրատարակությամբ զբաղվում են նաև ՀՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիան, Երևանի Պե-

տական համալսարանը, Մանկավարժական ինստիտուտը և այլ հաստատություններ: Մատենադարանի հետ են կապված մեր ավագ և երիտասարդ գրեթե բոլոր հայագետները:

ՀՍՍՌ Մատենադարանի գերեկցիան այժմ մեծ աշխատանք է կատարում Մատենադարանի քիմիական լաբորատորիան գիտական հոգի վրա դնելու և կազմատունը ընդարձակելու ուղղությամբ. հրավիրվել են երիտասարդ մասնագետ կադրեր: Այս աշխատանքներն անհրաժեշտ են մեր բոլոր հիվանդ ձեռագրերը բժշկելու և կաշեպատ գեղեցիկ կազմի մեջ դնելու համար: Դարավոր փոթորիկներից և զերումներից փրկված ու մեր պապերից մեզ հասած ավանդները աչքի լույսի պես պիտի պահել—այս է ՀՍՍՌ Մատենադարանի գերեկցիայի և աշխատողների ըմբռնումը ձեռագրերի պահպանման խնդրում:

ՀՍՍՌ Մատենադարանի գերեկցիան աշխատում է նաև առաջիկայում պատրաստել հայագետ երիտասարդ լուրջ մասնագետներ, որոնք պիտի զբաղվեն ձեռագրերի ուսումնասիրությամբ: Այդ պատվավոր գործը կառավարությունը հանձնարարել է Վ. Մ. Մուրտուլի անվան Նրևանի Պետական համալսարանի ասպիրանտուրային:

Մատենադարանի ամեն մի այցելու, որը սիրում է հայագիտությունը, չի կարող ուրախություն չզգալ, երբ տեսնում է լուսավոր և գեղեցիկ դահլիճում հայագետների լավագ և կրտսեր սերունդը մտազբաղ ձեռագրերի վրա աշխատելիս:

Մենք ցանկանում ենք մի քանի խոսք էլ ասել արտասահմանի մեր եղբայրների պարտավորությունների մասին— թե ի՞նչ կարող են անել նրանք մեր ազգային ավանդների գանձատունը հարստացնելու ուղղությամբ: Մերձավոր Արևելքում մեր կատարած ճանապարհորդության ժամանակ նկատեցինք, որ բազմաթիվ ուսուցիչներ, հայագետներ, քահանաներ և այլ քաղաքացիներ իրենց մոտ ունեն ձեռագրեր, որոնք պետք է ասել, առանձին վերցրած ուսումնասիրության համար թերևս մեծ արժեք չեն ներկայացնում և ցանկալի է, որ այդ ձեռագրերը ուղարկվեն հայրենիք՝ ՀՍՍՌ Մա-

տենադարան: Միաժամանակ այն քաղաքացիները, որոնք հայրենիք են վերադառնում, պիտի տմեն կերպ աշխատեն իրենց հետ բերել իրենց ունեցած ձեռագրերը: Չպիտի մոռանալ, որ համաշխարհային առաջին պատերազմի դաժան օրերին տաճկական կոտորածից փրկված մեր հայ եղբայրներն իրենց փախուստի պահին անգամ, հնարավորություն չունենալով երբեմն ամենաանհրաժեշտ իրը վերցնելու, չէին մոռանում իրենց տոհմական սրբությունը— ձեռագրերը և դրանք գրկած բերում էին իրենց երեխաների հետ միասին: Ձեռագրերի նկատմամբ հայ մարդու ունեցած այս գրասիրության շնորհիվ է գուցե, որ անցյալի արավիրքների բովից փրկվել ու մեզ են հասել այսքան շատ հայկական ձեռագրեր:

Անհրաժեշտ է, որ արտասահմանի մեր հասարակական կազմակերպությունները ևս սկսեն լուրջ մտածել իրենց ունեցած ձեռագրական փոքրիկ ժողովածուները հայրենիք փոխադրելու ուղղությամբ: Նրանց համար դժվար է չավ կազմակերպել թե ձեռագրերի պահպանումը և թե մշակումը: Բացի այս, դրսում շատ քիչ են ձեռագրերի ուսումնասիրությամբ զբաղվող անձինք և սուղ են տպագրական հնարավորությունները: Ցրված այդ ձեռագրերը հայրենիքի ձեռագրական ընդհանուր ժողովածուին միացվելով հնարավորություն կտան գիտական շատ ու շատ կնճռոտ հարցեր լուծելու:

Ձեռագրերի հավաքման ուղղությամբ մեծ գործ ունեն կատարելու արտասահմանի մեր հայ բարեգործ հարուստները: Արտասահմանում եղածս ժամանակ նրանցից շատերը դիմում էին մեզ բարեգործական այս կամ այն ձեռնարկության մասին: Ահա՛ բարեգործության մի կարևոր ասպարեզ— փրկել կորստից հայկական ձեռագրերը: Նրանք նյութական ո՛չ մի միջոց չպիտի խրնային վաճառքի հանված հայերեն ձեռագրերը գնելու և հայրենիք տեղափոխելու գործում: Նյութական կորուստները կարելի է լրացնել, իսկ կորած ձեռագրերը երբե՛ք:

Ամեն մի հայ մարդ, եթե նա իրոք սիրում է իր ժողովրդի կուլտուրան և իր հայրենիքը, պիտի աշխատի կորստից փրկել հայկական ձեռագրերը և հայրենիք տեղափոխել նրանք: